

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

การประเมินมูลค่าของป่าในป่าชุมชนบ้านพร้าว ตำบลวัฒนานคร อำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว ครั้งนี้ได้้นำแนวคิดทฤษฎีและเอกสารงานวิจัยที่ได้มีผู้ศึกษามาแล้วประกอบในการศึกษา ดังนี้

1. ป่าชุมชน
2. แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน
3. ของป่า
4. การพึงพิงป่าชุมชน
5. พื้นที่ป่าชุมชน

แนวคิดและทฤษฎีป่าชุมชน

ความหมายป่าชุมชน

จากคำนิยามของคำว่า "ป่า" ตามพระราชบัญญัติป่าไม้ พุทธศักราช 2484 มาตรา 4(1) ให้ความหมายว่า "ป่า หมายความว่า ที่ดิน ที่ยังมีได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมายที่ดิน และพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 ให้ความหมายในมาตรา 4 ว่า "ป่า" หมายความว่า ที่ดินรวมตลอดถึงภูเขา ห้วย หนอง คลอง บึง บาง ลำน้ำ ทะเลสาบ เกาะ และที่ชายทะเล ที่ยังมีได้มีบุคคลได้มาตามกฎหมาย

ส่วนคำว่าชุมชน ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตสถาน พ.ศ.2542 หน้า 368 ให้ความหมาย ดังนี้ "ชุมชน น. หมู่ชน กลุ่มคนที่อยู่รวมกันเป็นสังคมขนาดเล็กอาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกันและมีผลประโยชน์ร่วมกัน" เมื่อนำมารวมกันเป็น "ป่าชุมชน" และพิจารณาประกอบกับกิจกรรมทางวิชาการ จึงให้ความหมายของป่าชุมชน ที่แท้จริง (Official Community Forest) ดังนี้

"ป่าชุมชน หมายถึง ที่ดิน และ/หรือ ที่ดินป่าไม้ ที่ชุมชนได้ดำเนินการหรือได้รับอนุญาตตามกฎหมายให้ดำเนินการร่วมกับพนักงานเจ้าหน้าที่ จัดการกิจการงานด้านป่าไม้อย่างต่อเนื่อง ภายใต้กฎหมาย กฎระเบียบ ข้อบังคับ ข้อปฏิบัติและแผนงานที่เกี่ยวข้องซึ่งอาจสอดคล้องกับความเชื่อและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นนั้นด้วย การจัดการ หรือดำเนินการดังกล่าว ก็เพื่อการอนุรักษ์ และให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน"

คำหลัก (Key word) ที่เป็นองค์ประกอบของป่าชุมชนมีดังนี้

1. ที่ดิน หมายถึง ที่ดินนอกพื้นที่ป่าไม้ เช่น
 - ก. ที่ดินสาธารณประโยชน์
 - ข. ที่ดินเอกชน
 - ค. ที่ดินของวัด,โรงเรียน,สองข้างทาง
 - ง. ที่ดินของส่วนราชการต่างๆ ฯลฯ

ซึ่งที่ดินดังกล่าวข้างต้นจะต้องได้รับอนุญาตให้ใช้จากผู้มีสิทธิด้วย

2. ที่ดินป่าไม้ หมายถึงที่ดินเขตป่าไม้ เขตป่าสงวนแห่งชาติ ที่ดินในเขตป่าต้องได้รับอนุญาต

ก. ที่ดินป่าตาม พ.ร.บ.ป่าไม้ พุทธศักราช 2484

ข. ที่ดินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ

3. ชุมชน หมายถึงชุมชน ที่มีราษฎรร่วมบริหารจัดการ ดูแล และรับประโยชน์จากป่าชุมชน
นั้นๆ

4. การอนุญาตตามกฎหมาย หมายถึงมีการขอจัดตั้งป่าชุมชนตามแนวทาง และได้รับอนุญาต
จาก ผู้มีอำนาจ (กรมป่าไม้) ตามกฎ ระเบียบ ที่กำกับ ดูแลพื้นที่นั้นๆ

5. การดำเนินการร่วมกัน หมายถึงราษฎรในชุมชน องค์กรต่างๆ และหน่วยงานของรัฐ ฯลฯ
ร่วมกันบริหารจัดการป่าไม้ในรูปแบบการมีส่วนร่วม

6. การจัดการกิจการงานด้านป่าไม้ หมายถึงการควบคุม ดูแล รักษา บำรุงป่า รวมถึงการ
ป้องกัน และ ปรับปรุงพัฒนาให้ดีขึ้นด้วย

7. ความต่อเนื่อง หมายถึงการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ สม่ำเสมอ ระยะเวลา ไม่ขาดตอน

8. การใช้ประโยชน์โดยชุมชน หมายถึงราษฎรในชุมชนใช้ประโยชน์ตามกฎหมายที่ชุมชนร่วมกัน
กำหนด โดยไม่ขัดต่อกฎระเบียบของทางราชการที่เกี่ยวข้อง

9. ความยั่งยืน หมายถึงป่าไม้นั้นๆ ยังคงเป็นป่าไม้และสามารถเอื้ออำนวยประโยชน์ให้กับ
ราษฎรในชุมชน ได้อย่างต่อเนื่อง เต็มประสิทธิภาพตลอดไป โดยไม่เสียหายหรือถูกเปลี่ยนเป็นอย่างอื่น

ป่าชุมชนคือ รูปแบบการใช้ที่ดิน ป่าและทรัพยากรต่างๆ จากป่าที่ชาวบ้านตามชุมชนในชนบทที่
อยู่ในป่าหรือใกล้ป่าได้ใช้กันเป็นเวลานานแล้ว โดยมีระบบการจำแนกการใช้ที่ดิน ป่าและทรัพยากรต่างๆ มี
อาณาเขตและกฎเกณฑ์การใช้เป็นที่รับรู้และยอมรับกันทั้งภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง พร้อมทั้งมีองค์กร
ชาวบ้านรูปแบบหนึ่งรับผิดชอบด้านการจัดการอย่างเหมาะสม บนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้านอันเกิดจาก
การสะสมประสบการณ์แห่งการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ทางกายภาพและทางสังคม-วัฒนธรรมของแต่ละ
ท้องถิ่น โดยผ่านกระบวนการถ่ายทอดและสะสมภูมิปัญญานั้นมาหลายชั่วอายุคน

รูปแบบและความสัมพันธ์ทางสังคมอันเกิดจากการใช้ทรัพยากรดังกล่าวนี้ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของ
การดำรงชีวิตที่ต้องอาศัยป่าหรือที่ดินรอบๆ ป่า เพื่อการเพาะปลูกและการอุปโภคบริโภค โดยอาศัยป่าเป็น
แหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นแหล่งที่มาของอาหาร สมุนไพร วัสดุเพื่อการสร้างที่อยู่อาศัย เครื่องมือ การผลิต
เชื้อเพลิง และประโยชน์ใช้สอยอื่นๆ ภายในชุมชน

“รูปแบบการใช้ทรัพยากรนี้ส่งผลให้ชุมชนมีเสถียรภาพ ภาวะภาพและก่อให้เกิดความเป็นธรรม
ทำให้ชุมชนนั้นๆ สามารถสืบทอดความเป็นชุมชนมาได้จนทุกวันนี้ พร้อมกันนั้นก็มียุทธศาสตร์ที่จะดำรงความเป็น
ชุมชนต่อไปได้”

FAO (1987 อ้างถึงในกรมป่าไม้, 2553) ได้ให้ความหมายของกิจกรรมป่าชุมชน คือ กิจกรรมป่า
ไม้อะไรๆ ก็ตามที่ประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่การปลูกป่า หรือการจัดการป่าประจำหมู่บ้านในท้องที่ซึ่งขาดแคลนไม้
ใช้สอยหรือของป่า จนกระทั่งถึงการปลูกต้นไม้ในไร่นาหรือสวนปารายย่อย (farm forestry) เพื่อขายไม้เป็น

รายได้ รวมถึงกิจการอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่ใช้วัสดุป่าไม้เป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ หรือกิจการป่าไม้ที่ชุมชนได้รับผลตอบแทนเพียงเป็นค่าจ้างแรงงานเท่านั้น กิจกรรมป่าชุมชนยังรวมถึงกิจกรรมอื่นของรัฐที่กระตุ้นหรือช่วยเหลือกิจการป่าไม้ท้องถิ่น

อำนาจ คอวนิช (2527) กล่าวว่า “ ป่าชุมชน ” หมายถึง ป่าไม้ธรรมชาติหรือป่าที่สร้างขึ้นเพื่อให้ประชาชนในชุมชนนั้นได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยมีจุดมุ่งหมายของการพัฒนาชุมชนเพื่อยกระดับรายได้ให้กับประชาชนนั้น สถานที่ที่จะสร้างป่าชุมชนควรเป็นที่ดินสาธารณะ การเลือกพืชพรรณที่จะปลูกในป่าชุมชนควรเป็นไม้โตเร็ว เพื่อที่จะให้ได้ผลเร็วเพื่อเป็นการสร้างขวัญกำลังใจแก่ประชาชน แรงงานที่ใช้ในการปลูกป่า ควรเป็นชาวบ้านเพื่อให้เกิดความสำนึกในการเป็นเจ้าของการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนให้คณะบุคคลหรืออาจจะเป็นการรวมหมู่บ้านเป็นผู้แบ่งประโยชน์

โกมล แพรกทอง (2539) ได้อธิบายความหมายป่าชุมชนว่า เป็นรูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่นำเอา ความต้องการพึ่งพาป่าของประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่านั้น และให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่าดังกล่าว เป็นผู้กำหนดแผนการและควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้เพื่อผลประโยชน์ต่อเมืองอย่างสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชน ป่าชุมชนได้มีการดำเนินการอยู่ในประเทศไทยมาเป็นเวลานานแล้วตามสภาพการพึ่งพิงของประชาชนที่มีต่อแหล่งป่าในที่อยู่ใกล้เคียงหมู่บ้านต่างๆ ซึ่งมีรูปแบบการใช้ประโยชน์จากป่า แตกต่างกันไปตามสภาพภูมิประเทศ นิเวศวิทยา เศรษฐกิจ และสังคม

สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2550) ได้ให้นิยามความหมายป่าชุมชนว่า หมายถึง กิจกรรมของชาวบ้านชนบทในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ เพื่อวัตถุประสงค์ของชุมชน

กรมป่าไม้ (2537) ได้สรุปนิยามว่า ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ซึ่งได้รับการจัดการโดยขบวนการของชุมชน เพื่อให้เกิดประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของชุมชนอย่างยั่งยืน

กรมป่าไม้ (2549) ได้ให้ความหมายของป่าชุมชนไว้ว่า หมายถึง ที่ดิน และ/หรือ ที่ดินป่าไม้ที่ชุมชนได้ดำเนินการหรือได้รับอนุญาตตามกฎหมายให้ดำเนินการร่วมกับพนักงานเจ้าหน้าที่ จัดการกิจการงานด้านป่าไม้อย่างต่อเนื่อง ภายใต้กฎหมาย กฎระเบียบ ข้อบังคับ ข้อปฏิบัติ และแผนงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งอาจสอดคล้องกับความเชื่อและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นนั้นด้วย การจัดการหรือดำเนินการดังกล่าว ก็เพื่อการอนุรักษ์ และให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

กรมป่าไม้ (2553) โดยเจนศักดิ์ วิชาวุฒิพงษ์ ได้สรุปนิยามความหมายของป่าชุมชนว่ามีองค์ประกอบที่เป็นสาระสำคัญอย่างน้อย 3 ประการ คือ

1. มีพื้นที่สำหรับให้ราษฎรในชุมชนจัดการ หรือได้รับอนุญาตตามกฎหมายให้ร่วมจัดการในกิจกรรมด้านป่าไม้เพื่อประโยชน์ของชุมชน
2. มีราษฎรในชุมชนเข้าไปจัดการ (นอกพื้นที่ป่าไม้) หรือ ได้รับอนุญาตให้ร่วมกับพนักงานเจ้าหน้าที่จัดการ (พื้นที่ป่าไม้) อย่างต่อเนื่อง เพื่อประโยชน์ของชุมชน
3. มีการรับประโยชน์จากป่าสนองกับความต้องการของราษฎรในชุมชนตามหลักการของความยั่งยืน ซึ่งอาจสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนนั้นๆ ด้วย

คณะกรรมการพิจารณาแนวทางการดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชน (2533) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ป่าชุมชน เป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งทางวนศาสตร์ชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ที่ได้จัดแบ่งหรือกำหนดไว้ให้เป็นของชุมชน มีการจัดการ โดยชุมชน และเพื่อชุมชนจะได้นำไปใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและถาวรตาม กฎเกณฑ์ที่ชุมชนได้กำหนดไว้ ทั้งนี้จะต้องสอดคล้องกับความเชื่อและวัฒนธรรม ของประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นสำคัญ

สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (2534) พื้นที่ซึ่งรัฐกำหนดไว้ให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ทางด้านป่าไม้ตามวัตถุประสงค์ แห่งชุมชนนั้น โดยชุมชนเป็นผู้ดำเนินการให้เกิดประโยชน์อย่างต่อเนื่องและถาวร

เสน่ห์ จามริก และคณะ (2536) เป็นขบวนการทางสังคมหรือการรวมตัวกันขององค์กรประชาชนในระดับชุมชน และ/หรือระดับเครือข่ายภายในระบบนิเวศน์แห่งหนึ่ง เพื่อทำการใช้ประโยชน์ และจัดการทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่า ซึ่งถือเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืน และเป็นธรรม บนฐานของระบบความคิด ภูมิปัญญา อุดมการณ์และสิทธิชุมชนซึ่งเน้น หลักการทางศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นหลัก

จากคำนิยามของคำว่า ป่าชุมชน ที่มีผู้ให้ความหมายไว้แตกต่างกัน จะเห็นสาระสำคัญของป่าชุมชนอยู่ 3 ประการ คือ 1. ต้องมีพื้นที่ เพื่อเป็นพื้นที่ที่ชุมชนเข้าไปจัดการ เพื่อประโยชน์ของชุมชน 2. ต้องมีขบวนการของชุมชนในการเข้าไปจัดการ เพื่อประโยชน์ของชุมชน 3. ต้องมีการใช้ประโยชน์จากป่าตามความประสงค์ของชุมชนอย่างยั่งยืน สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน

ดังนั้นป่าชุมชนจึงหมายถึง พื้นที่ที่ได้รับการจัดการโดยขบวนการของชุมชน เพื่อให้เกิดประโยชน์ตามความประสงค์ของชุมชนอย่างยั่งยืน

แนวคิดด้านป่าชุมชน

โกมล แพรททอง (2539) ได้กล่าวไว้ว่า การพัฒนาป่าชุมชนได้อยู่บนพื้นฐานของความคิด 4 ประการ คือ

1. แนวความคิดทางด้านนิเวศวิทยา มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างสิ่งมีชีวิต คือ คน ต้นไม้ สัตว์ป่า และสิ่งไม่มีชีวิต ซึ่งประกอบเป็นระบบนิเวศ อยู่ภายใต้การโยงใยของระบบเชื่อมโยงต่างๆ ที่สร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นในระบบนิเวศ มนุษย์มีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพิงและอาศัยอยู่ในระบบนิเวศ การจัดการที่มุ่งหวังให้เกิดสมดุลของระบบนิเวศ จึงมุ่งถึงการที่จะให้มนุษย์สามารถอาศัยพึ่งพิงกับระบบนิเวศโดยไม่มีการทำลาย

2. แนวความคิดของการพัฒนาป่าชุมชน กิจกรรมทางด้านป่าไม้เป็นกิจกรรมที่มีผลต่อการพัฒนาชุมชนในชนบท ทำให้สามารถยืนอยู่ได้ เนื่องจากแหล่งป่าไม้เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่ชนบทได้พึ่งพิงในลักษณะต่างๆ เช่น แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร ไม่ใช่สอย เป็นศูนย์ทางจิตใจอันเกิดจากความเชื่อและประเพณีที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา ประชาชนผู้อาศัยอยู่ในชนบทได้มีการดำรงชีวิตและมีวิธีการรักษาแหล่งป่าไม้ของประชาชนแตกต่างกันไปตามประโยชน์ที่ได้รับจากป่า นับว่าเป็นความรู้และประสบการณ์พื้นบ้านที่ควรได้รับการสนับสนุนให้เข้มแข็งเพื่อการพัฒนาชนบท กิจกรรมของป่าไม้จึงเป็นกิจกรรมที่อำนวยผลต่อการดำรงชีพของประชาชนในชนบท สมควรที่จะถูกนำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งร่วมกับกิจกรรมอื่นๆ ในการพัฒนา เพื่อให้ชุมชนอยู่รอดและพัฒนาตนเองได้

3. แนวความคิดของการกระจายอำนาจ เป็นแนวความคิดในการกระจายอำนาจในการดูแลรักษาป่าไม้ จากที่ดำเนินการโดยหน่วยงานของรัฐให้เป็นการร่วมกันดูแลรักษาป่าไม้โดยประชาชน เพื่อให้เกิดการร่วมมือในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่อย่างจำกัด ให้สามารถอำนวยผลประโยชน์ต่อชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดพื้นที่ป่าไม้โดยตรงมากขึ้น และเน้นการกระจายงานให้หน่วยงานในภูมิภาคให้สามารถที่จะให้บริการแก่ประชาชนได้ตรงกับความต้องการขึ้น

4. แนวความคิดทางด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรที่ออกเงยได้ สามารถที่จะได้รับการจัดการให้มีผลประโยชน์ต่อเนื่องสม่ำเสมอ และเนื่องจากป่าเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้ออำนวยผลต่อมนุษย์ในด้านต่างๆ เช่น ป่าใช้สอย แหล่งซึบน้ำ การพักผ่อนหย่อนใจ และเป็นศูนย์รักษาและควบคุมดูแลธรรมชาติระหว่างสิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตภายใต้การจัดการที่เหมาะสม ป่าสามารถให้ประโยชน์หลายๆ อย่างในลักษณะเอนกประสงค์ต่อชุมชนที่อยู่ใกล้แหล่งป่าไม้

รูปแบบของป่าชุมชน

กรมป่าไม้ (2549) ได้จำแนกป่าชุมชนตามลักษณะสภาพป่า ความเป็นมา และวัตถุประสงค์ของชุมชน ได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. ป่าชุมชนดั้งเดิม เป็นพื้นที่ป่าที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ มีพันธุ์ไม้ขนาดใหญ่ อายุยาวนาน และมีพันธุ์พืชหลากหลาย ป่าชุมชนดั้งเดิมจะเป็นพื้นที่ป่าที่ราษฎรในชุมชนร่วมกันกำหนดไว้ให้มีการบุกรุกเข้าไปตัดต้นไม้ทำลายป่า ถิ่นครองหรือเปลี่ยนแปลงสภาพเป็นพื้นที่เกษตรกรรม วัตถุประสงค์ของการดำเนินกิจกรรมจัดการป่าไม้ก็เพื่อให้ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ และตอบสนองประโยชน์ต่อราษฎรในชุมชนในด้านต่างๆ เช่น เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชน สำหรับรูปแบบของป่าชุมชนดั้งเดิมนี้นี้ จะมีหลากหลายตามสภาพของท้องถิ่นและวัฒนธรรมของชุมชน เช่น ป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ดินและน้ำ ป่าชุมชนเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมตามวัฒนธรรมความเชื่อของท้องถิ่น และป่าชุมชนเพื่อการใช้ประโยชน์อื่นๆ นอกจากการอนุรักษ์ดิน น้ำ และประโยชน์ในทางพิธีกรรม ได้แก่

1.1 ป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ดินและน้ำ

1.1.1 ป่าต้นน้ำลำธาร ป่าขุนน้ำ

1.1.2 ป่าน้ำซับ ป่าน้ำจำ ป่าน้ำผุด ป่าน้ำฮู (น้ำรู)

1.1.3 ป่าห้วยนา

1.1.4 ป่าพรุ

1.2 ป่าชุมชนเพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมตามวัฒนธรรมและความเชื่อของท้องถิ่น

1.2.1 ป่าดอนปู่ตา

1.2.2 ป่าช้า

1.2.3 ป่าพิธีกรรม

1.2.4 ป่าในวัด

1.2.5 ป่าอภัยทาน

1.3 ป่าชุมชนเพื่อการใช้ประโยชน์อื่นๆ นอกจากอนุรักษ์ดินและน้ำ และประโยชน์ในทางพิธีกรรม

1.3.1 ป่าบุง ป่าทาม

1.3.2 ป่าชายเลน

1.3.3 ป่าห้วยไร่ ปลายนา

1.3.4 ป่ารอบหมู่บ้าน

2. ป่าชุมชนพัฒนา ที่ดินที่เป็นที่สาธารณะรกร้างว่างเปล่า หรือเป็นพื้นที่ป่าไม้ที่ถูกทำลายจนเสื่อมโทรม และราษฎรในชุมชนมีความเห็นว่าควรพัฒนาให้มีป่าไม้บนพื้นที่นั้นโดยวิธีการปลูกป่าขึ้นมาใหม่ หรือเข้าไปปลูกเสริมเพื่อการฟื้นฟู หรือป้องกัน บำรุง รักษา มิให้สัตว์เลื้อย หรือไฟลามป่าไปทำอันตรายต่อพื้นที่นั้น วัตถุประสงค์ของการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นป่าชุมชนประเภทนี้ เพื่อการอนุรักษ์ดินและน้ำ เพื่อเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร และความหลากหลายทางชีวภาพ รวมทั้งการใช้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจและเพื่อความสวยงามของสถานที่ที่สำคัญ เป็นต้น ป่าชุมชนประเภทนี้จะมีพรรณไม้ไม่กี่ชนิด เว้นแต่ว่าวัตถุประสงค์ของราษฎรในชุมชนจะเน้นการพัฒนาป่าชุมชนไปเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจึงจะทำให้ป่ามีความหลากหลายของพรรณไม้ ป่าชุมชนพัฒนาสามารถดำเนินการได้ในหลายพื้นที่ เช่น

2.1 ป่าชุมชนซึ่งปลูกขึ้นในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ซึ่งอาจเป็นพื้นที่ป่าสงวนตาม พ.ร.บ. ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 หรือพื้นที่ไม่มีกรรมสิทธิ์ตาม พ.ร.บ.ป่าไม้ พุทธศักราช 2484

2.2 ป่าชุมชนซึ่งปลูกขึ้นในพื้นที่สาธารณะของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะสมบัติแผ่นดินที่มีหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวง (นสล.)

2.3 ป่าชุมชนในโรงเรียน

2.4 ป่าในวัด

2.5 ป่าชุมชนซึ่งปลูกบริเวณเหนืออ่างเก็บน้ำ ริมลำเหมือง ลำคลอง หรือลำน้ำสาธารณะ

2.6 ป่าชุมชนในที่สองฟากถนน

2.7 ป่าชุมชนที่ปลูกเพื่อเป็นสวนสาธารณะ

2.8 ป่าอนุสาวรีย์

2.9 ป่าของชุมชนเมือง

2.10 ป่ามรดก

2.11 ป่าชุมชนพัฒนาเพื่อการอนุรักษ์ชายฝั่งทะเล ฝั่งแม่น้ำ

อานวย คอวนิช (2528) ได้กล่าวว่าพื้นที่ที่จะนำมาสร้างเป็นป่าชุมชนได้ มีดังนี้

1. ที่สาธารณะสำหรับใช้เลี้ยงสัตว์ ในหมู่บ้านต่างๆ มักจะมีที่ดินซึ่งทางราชการกันไว้สำหรับใช้เป็นที่ดินเลี้ยงสัตว์สำหรับหมู่บ้าน ส่วนใหญ่แล้วทุ่งเลี้ยงสัตว์จะมีเนื้อที่กว้างขวางมาก บางแห่งจะใช้เป็นทุ่งเลี้ยงสัตว์รวมทั้งตำบล ทุ่งเลี้ยงสัตว์บางแห่งขาดการดูแลเอาใจใส่และขาดการปรับปรุง อาจนำมาใช้ปลูกเป็นป่าชุมชนได้ เช่น ปลูกป่าฟันหรือป่าสำหรับไม้ใช้สอย หรืออาจจะปลูกต้นไม้เพื่อใช้ใบเลี้ยงสัตว์โดยตรงก็ได้

ทั้งนี้แล้วแต่ความต้องการของชาวบ้าน การปลูกป่าในทุ่งเลี้ยงสัตว์จะต้องคำนึงถึงการหากินของสัตว์เลี้ยงที่มีอยู่เดิม

2. ที่สาธารณะ ของทางราชการอื่นๆ ในท้องถิ่นบางแห่ง ทางราชการจะสงวนที่ดินไว้เป็นพื้นที่กว้างใหญ่แล้วปล่อยให้ว่างไม่ได้ทำประโยชน์ ซึ่งอาจจะรบกวนประมาณหรือสงวนที่ไว้มากเกินไปโดยไม่มีงบประมาณดูแลรักษา ที่ดินประเภทนี้หากเห็นว่ายังไม่อาจใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์เดิมได้ภายใน 5 ปี ข้างหน้า ก็ควรเจรจาขอมาใช้ปลูกป่าชุมชนในลักษณะของป่าฟัน ซึ่งมีรอบตัดฟัน 5 ปี ที่ดินนั้นก็จะเป็นประโยชน์แก่ชุมชนในลักษณะของป่าฟัน ซึ่งมีรอบตัดฟัน 5 ปี ที่ดินนั้นก็จะเป็นประโยชน์แก่ชุมชนขึ้น เมื่อเจ้าของที่ดินต้องการที่ดินคืนก็สามารถคืนให้ได้โดยไม่มีอุปสรรคอันใด

3. ที่ดินริมอ่างเก็บน้ำ ริมถนน ริมคลองส่งน้ำ โดยปรกติตามริมอ่างเก็บน้ำ ริมถนนพัฒนาเชื่อมระหว่างหมู่บ้านต่อหมู่บ้านหรือตำบลต่อตำบลหรือแม้แต่ถนนที่เชื่อมระหว่างตำบลกับอำเภอ และริมคลองส่งน้ำมักจะมีที่ดินว่างพอจะปลูกต้นไม้ได้ ที่ดินเหล่านี้เป็นที่ดินสาธารณะไม่มีใครเป็นเจ้าของ เราก็อาจนำมาใช้ปลูกเป็นป่าชุมชนได้ ซึ่งจะได้ประโยชน์ทั้งการรักษาสภาพพื้นที่กับประโยชน์ในการใช้สอยของราษฎรควบคู่กันไป ในกรณีของที่ดินริมอ่างเก็บน้ำป่าชุมชนที่ปลูกรอบอ่างจะช่วยป้องกันดินพังลงไปทำความตื่นขึ้นให้แก่อ่าง ต้นไม้ริมน้ำจะเป็นที่พักอาศัยให้ร่มเงาแก่สัตว์น้ำที่เลี้ยงในอ่าง รวมทั้งใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชน หรือใช้เป็นแหล่งผลิตไม้ใช้สอยแก่ประชาชนในชุมชนนั้นๆ ด้วย

4. ที่ดินของวัดและโรงเรียนหรือที่ดินสาธารณะอื่นๆ ตามชุมชนต่างๆ ไป มักจะมีวัดและโรงเรียนซึ่งมีที่ดินเป็นของตนเองในเนื้อที่ค่อนข้างใหญ่พอสมควร ที่ดินเหล่านี้ชาวบ้านจะถือว่าเป็นที่ดินสาธารณะ นอกจากนั้นอาจจะมีที่ดินซึ่งเป็นส่วนกลางของหมู่บ้านเหลืออยู่บ้าง ซึ่งอาจจะใช้ที่ดินดังกล่าวมาปลูกเป็นป่าชุมชนได้ ถ้าเป็นวัดก็อาศัยศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อวัดโดยอาศัยแรงงานของชาวบ้านที่มาชุมนุมกันในวันสำคัญทางศาสนา สร้างป่าชุมชนขึ้นในวัด โดยอาจจะสร้างในรูปของสวนสาธารณะเพื่อใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนใช้เป็นป่าซึ่งให้ความสงบในการนั่งวิปัสสนากัมมัฐาน หรืออาจจะสร้างเป็นสวนป่าเพื่อใช้ไม้ทำฟืนถ่านและไม้ใช้สอยจำหน่ายให้แก่ชาวบ้าน โดยนำรายได้ไปทำนุบำรุงวัด ถ้าเป็นโรงเรียนก็อาจสร้างป่าชุมชนของโรงเรียนได้ทั้งสองประเภท เช่นเดียวกับป่าชุมชนของวัด คือสร้างเป็นสวนสาธารณะ และสวนป่าโดยใช้แรงงานจากนักเรียน ซึ่งอาจจะใช้วันสำคัญของชาติเป็นจุดชักนำหรือถือว่าเป็นกิจกรรมนอกหลักสูตรก็ได้ ทางโรงเรียนอาจหารายได้จากป่าชุมชนของโรงเรียนไปใช้จ่ายในการศึกษาหรือไปเป็นทุนโครงการอาหารกลางวันของนักเรียน นอกจากนั้นทางโรงเรียนอาจหารายได้จากการเพาะกล้าไม้ขายเป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกต้นไม้ไปในตัวและในขณะเดียวกันก็ปลูกฝังนิสัยให้นักเรียนในด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติไปด้วย

5. ฟาร์มป่าไม้ (Tree Farm) หมายถึง สวนป่าที่เอกชน องค์กรเอกชน บริษัท องค์กรอื่นๆ ได้ปลูกขึ้นในเนื้อที่ขนาดใหญ่พอสมควรเพื่อหวังผลในการจำหน่ายไม้ที่ปลูกเพื่อการค้าหรือประกอบธุรกิจที่ต่อเนื่อง เช่น การสร้างสวนป่าสนประดิพัทธ์ สวนป่าไม้สนทะเล การตั้งฟาร์มป่าไม้นั้นอาจจะเกิดจากความคิดที่จะสร้างสวนป่าเพื่อตัดไม้ไปขายเป็นอาชีพโดยตรงหรืออาจจะเกิดจากเอกชนที่มีที่ดินผืนใหญ่ซึ่งปลูกพืชสิกรรมจนดินเสื่อมสภาพทำให้พืชผลทางเกษตรให้ผลต่ำลงจนไม่สามารถปลูกพืชเกษตร

ต่อไปได้ จึงหันมาปลูกป่าไม้ขึ้นแทนการปล่อยที่ดินไว้เฉยๆ และในขณะเดียวกันก็หารายได้จากไม้ที่ปลูกด้วยก็ได้ การตั้งฟาร์มป่าไม้เป็นกิจการที่ต้องลงทุนสูง ฉะนั้นจะต้องมีการวางแผนอย่างรัดกุม และจะต้องกำหนดชนิดไม้ให้เหมาะสมกับความต้องการของตลาด

การจัดการป่าชุมชน

โกมล แพรกทอง (2539) กล่าวถึงการจัดการป่าชุมชนไว้ว่า การจัดการป่าชุมชนจะมีความหลากหลายในรูปแบบของการจัดการ อันสืบเนื่องมาจากการยอมรับพื้นที่ดังกล่าวเป็นส่วนรวมของหมู่บ้าน และสืบเนื่องมาจากความเข้มแข็งของกลุ่มหรือองค์กรของประชาชนที่ดูแลป่านั้นๆ และสืบเนื่องมาจากการมีกติกาและการควบคุมให้เป็นไปตามกติกา การปรับโทษเมื่อมีการฝ่าฝืน ซึ่งจะเป็นส่วนสำคัญที่ชี้ให้เห็นถึงความยืนยาวในการรักษาป่านั้นๆ ไว้เป็นชุมชนแห่งนั้นๆ บางแห่งก็ไม่สามารถควบคุมต่อเนื่องไปได้ ก็ให้ยอมรับให้นำกฎหมายป่าไม้เข้าไปให้การคุ้มครอง เช่น การประกาศเป็นสวนรุกขชาติหรือวนอุทยาน โดยให้การคุ้มครองโดยอาศัยพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 หรือพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 ตามสภาพของที่ดินนั้นๆ

การจัดการป่าชุมชนจะมีองค์ประกอบที่สำคัญ ดังนี้

1. การใช้ประโยชน์ของพื้นที่ป่า ประโยชน์ที่ต้องการจากป่าจะเป็นสิ่งกำหนดวัตถุประสงค์ในการดูแลรักษาป่าเหล่านั้นไว้ เช่น เป็นแหล่งป่าไม้เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของหมู่บ้าน การใช้แหล่งป่าไม้เป็นแหล่งอาหาร จะเป็นจุดร่วมที่ประชาชนจะรวมตัวกันในการรักษาป่านั้นๆ เพื่อการใช้สอยร่วมกันหรือเป็นสมบัติส่วนรวมของชุมชน
2. การมีกฎระเบียบและกฎเกณฑ์ เพื่อการควบคุมกันเองระหว่างประชาชนในหมู่บ้าน การจัดการป่าชุมชนจะมีระเบียบหรือกฎเกณฑ์ที่วางไว้เป็นที่ยอมรับของทุกคนในหมู่บ้าน เมื่อมีการละเมิดจะมีการปรับหรือการลงโทษตามกติกาที่ได้ตกลงกันไว้
3. องค์กรประชาชน เพื่อดำเนินการจัดการป่าไม้ให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ของป่านั้น จะต้องมียุทธศาสตร์ประชาชนที่เข้มแข็ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของผู้นำองค์กรที่จะดูแลป่าดังกล่าวให้เกิดประโยชน์ต่อทุกคนในชุมชน
4. การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก การจัดการป่าชุมชนขององค์กรประชาชนในหมู่บ้านจะต้องอาศัยการสนับสนุนจากองค์กรภายนอก เช่น การสนับสนุนทางวิชาการ การสนับสนุนอุปกรณ์และวัสดุที่จำเป็น เพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการป่าไม้โดยให้ประโยชน์ได้ยั่งยืน ซึ่งรวมถึงการให้การคุ้มครอง การดำเนินงานให้สามารถนำกฎหมายที่มีอยู่เข้ามาคุ้มครองรักษาสภาพป่าไม้

ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ (2536) ได้ศึกษาถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการและรักษาป่า ว่าความสำเร็จของป่าชุมชนอยู่ที่สำนึกของความเป็นชุมชนบวกกับการใช้ประโยชน์บนพื้นฐานของการอนุรักษ์และวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ซึ่งต้องดำเนินการในเรื่องต่างๆ ต่อไปนี้

1. การเปิดโอกาสหรือสนับสนุนให้สมาชิกของชุมชนทุกเพศ ทุกวัย ทุกสถานภาพทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม มีส่วนร่วมในกิจกรรมป่าชุมชน

2. การปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ของชุมชนที่ถูกทำให้เบี่ยงเบนไปสู่ความต้องการทางวัตถุ (เงินตรา) ให้กลับไปสู่โลกทัศน์ที่ผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาดั้งเดิมกับภูมิปัญญาใหม่ เรื่องดุลยภาพของระบบนิเวศที่กว้างขวางกว่าระบบนิเวศท้องถิ่น นอกจากนั้นโลกทัศน์ต่อคำว่าพัฒนาที่แท้จริงคืออะไร เช่น ดุลยภาพระหว่างความเจริญทางวัตถุกับความเจริญทางจิตใจ จะต้องมีการทบทวนกันใหม่ทั้งสังคมไม่ใช่เฉพาะชนบทเท่านั้น

3. ความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท เป็นสิ่งที่เคยมีแต่ได้ถูกทำลายลงไปจนเกือบจะหมดอย่างสิ้นเชิงแล้ว สิ่งที่จะต้องทำคือ พัฒนาชุมชนให้เป็นหน่วยที่สามารถพึ่งตนเองได้ ทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง บริหาร กฎหมาย (การจัดการความขัดแย้ง) สุขภาพอนามัย การศึกษาและการสืบทอดและการผลิตใหม่ทางวัฒนธรรม

4. สิทธิในการถือครองที่ดิน รัฐจะต้องให้สิทธิแก่ชุมชนในการเป็นเจ้าของ เป็นผู้จัดการและได้ประโยชน์จากป่าชุมชน เนื่องจากป่าชุมชนมิได้มีความหมายแต่เพียงพื้นที่ที่มีต้นไม้ขึ้น หากแต่มีความหมายต่อการดำรงชีพ ทุกมิติของผู้คนในชนบททั้งที่เป็นรูปธรรม (การทำมาหากิน) และนามธรรม (ความเชื่อและพิธีกรรม) หากชุมชนไม่ได้สิทธิขั้นนี้แล้วองค์กรชุมชนก็ไม่มีอำนาจตามกฎหมายที่จะป้องกันรักษาทรัพยากรของชุมชนจากการเข้ามาลักลอบทำลาย หรือแย่งใช้ทรัพยากรของคนนอกชุมชน

5. การกระจายอำนาจในที่นี้มีนัยที่หมายถึงการกระจายอำนาจในการจัดการทรัพยากรด้วยปรัชญาที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า “ทรัพยากรธรรมชาติเป็นของปวงชน รัฐและชุมชนท้องถิ่นมีหน้าที่ร่วมกันในการอนุรักษ์และพัฒนาการใช้ประโยชน์ในลักษณะที่ยั่งยืน”

6. ความเป็นนิติบุคคลขององค์กรชาวบ้าน ป่าชุมชนจะเกิดขึ้น อยู่รอดและพัฒนาต่อไปต้องอาศัยองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็ง แต่เท่านั้นไม่พอ องค์กรชาวบ้านจะต้องมีสถานภาพเป็นนิติบุคคลอีกด้วย องค์กรชาวบ้านอาจเป็นสภาตำบล องค์กรเหมืองฝาย คณะกรรมการรักษาป่า คณะกรรมการหมู่บ้านหรืออื่นๆ

ประโยชน์ของป่า

อุทิศ (2542) ได้ขยายความถึงประโยชน์ของป่าไม้ดังนี้ ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่อำนวยการประโยชน์แก่มนุษย์อย่างมาก ทั้งประโยชน์ทางตรงที่เห็นได้ชัดเจน และประโยชน์ทางอ้อมที่มีอยู่มากมายจนไม่สามารถตีค่าเป็นตัวเงินได้ และคนส่วนใหญ่มักมองไม่เห็นประโยชน์ของป่าในทางอ้อมเท่าที่ควร ประโยชน์ทางตรงของป่าไม้ ได้แก่

1. ไม้ ใช้ในการปลูกสร้างบ้านเรือนและสิ่งก่อสร้างอื่นๆ ทำเฟอร์นิเจอร์ เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ต่อเรือ เครื่องกีฬา ของเล่นเด็ก เครื่องดนตรี ไม้หมอนรถไฟ หีบศพ ไม้อัด ฯลฯ
2. เชื้อเพลิง เช่น ฟืน ถ่าน
3. วัตถุเคมี เช่น เซลลูโลส ไหมเทียม กรดอะซิติก น้ำมันดิบ เอทิลแอลกอฮอล์ ฯลฯ
4. อาหาร ซึ่งได้จาก ใบ ดอก ผล เมล็ด เห็ด มัน กลอย สัตว์ แมลง ฯลฯ
5. ยารักษาโรค ที่ได้จากพืชสมุนไพร ตลอดจนสมุนไพรที่ได้จากสัตว์ เช่น เขา กระดุก
6. เส้นใย ที่ได้จากเปลือกไม้ ไม้ไผ่ และปอต่างๆ

7. น้ำมัน ชัน และยางไม้
8. น้ำฝาดฟอกหนังและสีย้อม ที่ได้จากเปลือก แก่น ผล ดอก ใบ และชันไม้บางชนิด
9. อาหารสัตว์

ประโยชน์ทางอ้อมของป่าไม้ ได้แก่

1. ช่วยอนุรักษ์ดินตามลาดเขาและพื้นที่สูงชัน รากของต้นไม้จะทำหน้าที่ยึดเหนี่ยวดินและช่วยดูดซับน้ำฝนไม่ให้ดินถูกกัดเซาะชะล้างพังทลาย
2. ป่าไม้ช่วยป้องกันอุทกภัยและเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ใบไม้ที่ร่วงหล่นทับถมในพื้นที่ป่าจะซับน้ำฝนแล้วปล่อยให้ซึมลงไปในดิน และถูกดินดูดซับไว้อีกทีหนึ่ง เรียกว่าน้ำใต้ดิน ซึ่งรากไม้จะดูดไปเลี้ยงลำต้นส่วนที่เหลือจากที่ดินซับเอาไว้ก็จะไหลซึมลงสู่ลำห้วยหล่อเลี้ยงให้น้ำไหลอยู่สม่ำเสมอตลอดปี ทำให้ประชาชนมีน้ำใช้ไม่ขาด ตรงกันข้ามถ้าพื้นที่ใดไม่มีพื้นที่ป่าปกคลุมหากเกิดฝนตก น้ำฝนจะไหลลงสู่ลำธารอย่างรวดเร็วและรุนแรง พร้อมทั้งชะล้างหน้าดินลงสู่แหล่งน้ำทำให้เกิดปัญหาการตื้นเขิน นอกจากนี้ยังทำให้เกิดอุทกภัยทำลายทรัพย์สิน และสิ่งมีชีวิตต่างๆเสียหาย
3. ช่วยรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน เศษใบไม้ที่ร่วงลงทับถมกันนานๆจะย่อยสลายเป็นอินทรีย์วัตถุ ช่วยทำให้ดินร่วนซุยมีความอุดมสมบูรณ์
4. ช่วยบรรเทาความรุนแรงของพายุ ความเร็วของลมพายุที่พัดผ่านบริเวณป่าไม้จะลดลงประมาณ 11 – 44 % ขึ้นอยู่กับชนิดป่า เช่น ป่าที่ไม่มีการตัดฟันออกเลย ป่าไม้ที่ตัดฟันเอาออกไปครึ่งหนึ่งและในที่โล่ง อัตราความเร็วของลมจะเป็น 0.1 ,0.4 และ 0.6 เมตรต่อวินาที ตามลำดับ การปลูกต้นไม้เป็นแนวกันลมจะทำให้ลมพายุลดกำลังลงเหลือเพียง 20 % และยังป้องกันลมได้ในระยะ 25 เท่าของความสูงของหมู่ไม้แนวกันลมนั้นในด้านใต้ลม และ 3 เท่าในด้านเหนือลม
5. ทำให้อากาศชุ่มชื้นและร่มเย็น เวลากลางวันแดดจ้าใบไม้จะคายน้ำระเหยไปในบรรยากาศทำให้อากาศเย็นลง ส่วนในเวลากลางคืนต้นไม้ไม่มีการคายน้ำและรังสีความร้อนที่เก็บไว้ในดินจะถ่ายเทได้น้อย ทำให้อากาศบริเวณที่มีป่าจึงอบอุ่นกว่าที่โล่ง
6. ทำให้ฝนตกตามฤดูกาล
7. เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ สัตว์ป่ารวมทั้งแมลงและสิ่งมีชีวิตขนาดเล็กอื่นๆได้อาศัยป่าไม้เป็นที่หลบภัย สืบพันธุ์ แหล่งอาหารตลอดทั้งเป็นที่อยู่อาศัย ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนและหลากหลายระหว่างป่าไม้และสิ่งมีชีวิตต่างๆที่อาศัยอยู่ในป่า
8. ทำให้ภูมิประเทศสวยงามเป็นสถานที่ท่องเที่ยวและพักผ่อนหย่อนใจ
9. เป็นประโยชน์ในทางยุทธศาสตร์ ป่าไม้เป็นเสมือนเครื่องกีดขวางทางธรรมชาติเพื่อป้องกันการบุกรุกของศัตรูทางภาคพื้นดิน และเป็นเครื่องอำพรางการรวมพล การปฏิบัติการทางภาคพื้นดิน และการเคลื่อนไหวทางทหารจากการสังเกตการณ์ทางอากาศ

จากการเพิ่มขึ้นของประชากรในปัจจุบันส่งผลให้ความต้องการใช้ประโยชน์จากป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติมีเพิ่มสูงขึ้นตามไปด้วย จึงจำเป็นต้องมีแนวทางการจัดการการใช้ประโยชน์ให้สมดุลกับ

ทรัพยากรที่มีอยู่โดยต้องให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมในการจัดการดูแล โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ใกล้ซึ่งได้รับผลกระทบจากการเพิ่มขึ้นหรือลดลงของทรัพยากรนั้นๆ

ของป่า

วนิดา สุบรรณเสณี ของป่า หมายถึง ผลผลิตจากป่าทุกชนิดยกเว้นไม้ ได้มีการพยายามที่จะจำแนกของป่ากันในแต่ละประเทศ บางประเทศแยกจากการใช้ประโยชน์ โดยหมายรวมถึงของป่าที่สัมผัสไม่ได้ เช่น สถานที่พักผ่อน อุทยาน เป็นต้น บางประเทศแยกตามลักษณะของผลผลิต สำหรับประเทศไทย ซึ่งมีของป่ามากมายหลายชนิด เนื่องจากความหลากหลายทางชีวภาพของพืชในเขตร้อน ได้รวบรวมของป่าเป็นหมวดหมู่ ตามการใช้ประโยชน์ของป่า โดยได้จำแนกของป่าเป็น 9 กลุ่ม ดังนี้

1. หวาย
2. ไม้
3. ชันและยางไม้
4. สมุนไพรและเครื่องเทศ
5. พืชอาหาร
6. แมลงอุตสาหกรรม และแมลงกินได้
7. ไม้หอม
8. เปลือกไม้
9. แทนิน และสีธรรมชาติ

ของป่าอื่นๆ มีอีกมากมายหลายชนิด เช่น ใบลาน ใบชา กก ไม้กวาด เป็นต้น ซึ่งจะไม่นำมากล่าวในที่นี้ เนื่องจากยังไม่มีการศึกษา จึงไม่มีข้อมูลเพียงพอ และมีปริมาณน้อย ประเทศไทยรู้จักใช้ประโยชน์ของป่ามาแต่ดึกดำบรรพ์ ราษฎรที่อาศัยอยู่ในป่า หรือ บริเวณข้างเคียง พึ่งพาอาศัยป่าเป็นแหล่งอาหาร แหล่งพักผ่อน ตลอดจนถึงสิ่งของเครื่องใช้สอยในครัวเรือนและเก็บหาของป่าเพื่อค้าขายเล็กๆ น้อยๆ เป็นรายได้เสริม

แม้ว่าของป่าจะมีความสำคัญต่อชีวิตประจำวันเพียงไร แต่ก็ได้ถูกละเลยจากการจัดการบนพื้นฐานที่ถูกต้องมากเป็นเวลานานจนกระทั่งปี พ.ศ.2532 ประเทศไทยได้ยกเลิกสัมปทานการตัดไม้ประกอบกับเริ่มมีกระแสเรื่องการอนุรักษ์ป่า ของป่าจึงได้รับความสนใจในด้านการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน รวมทั้งด้านการใช้ประโยชน์จากป่าและการรักษาป่าในขณะเดียวกัน เนื่องจากการใช้ประโยชน์จากป่าโดยไม่ต้องตัดไม้ทำลายป่า

ประโยชน์จากของป่า มีดังนี้

1. เพื่อใช้เป็นอาหารพื้นบ้าน
2. เพื่อประโยชน์การใช้สอยในครัวเรือนในชีวิตประจำวัน
3. เพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัวในระดับท้องถิ่น
4. ก่อให้เกิดการสร้างงาน ในด้านการเก็บหา การผลิต และการขนส่ง

5. สินค้าบางชนิดได้พัฒนาเป็นสินค้าส่งออก ทำรายได้ให้แก่ประเทศปีละประมาณ 300-500 ล้านบาท

6. ช่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หากมีการจัดการอย่างถูกต้อง

การแบ่งประเภทตามกฎหมายป่าไม้

กฎหมายป่าไม้ได้แบ่งประเภทของป่าเป็น 2 ประเภท คือ

1. ของป่าหวงห้าม ได้จัดรวมของป่าที่หายากและการเก็บหาเป็นอันตรายแก่ต้นไม้ รวมเข้าไว้ด้วยกัน และอนุญาตให้มีการเก็บหาโดยไม่ต้องขออนุญาตต่อกรมป่าไม้ในปริมาณจำกัดที่เพียงพอต่อการใช้สอยในครัวเรือน โดยได้มีประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กำหนดปริมาณไม้ไว้ในครอบครองซึ่งของป่าหวงห้าม พ.ศ. 2531 ลงวันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2531

ในการเก็บหาของป่าหวงห้ามเกินปริมาณกำหนดจะต้องขออนุญาตจากกรมป่าไม้เป็นรายๆ ไปตามหลักเกณฑ์กำหนดไว้ตามกฎหมายกระทรวง ฉบับที่ 19 (2507) ว่าด้วยการเก็บหาของป่าหวงห้าม ซึ่งกฎกระทรวงดังกล่าว ได้กำหนดวิธีการเก็บหาไว้ในแต่ละชนิด เพื่อผู้เก็บหาจะไม่ทำอันตรายต่อต้นไม้และป่าไม้ โดยมีพระราชกฤษฎีกากำหนดของป่าหวงห้าม พ.ศ.2530 ขึ้น ใช้บังคับแก่ผู้ที่จะเก็บหาของป่าหรือมีของป่าไว้ในครอบครอง

2. ของป่าไม่หวงห้าม ได้แก่ ของป่าอื่นๆ ซึ่งไม่มีอยู่ในบัญชีท้ายประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

การพึ่งพิงป่าชุมชน

ชุมชนในประเทศไทยหลายแห่งยังมีชีวิตพึ่งพิงอยู่กับป่า ชาวบ้านยังต้องใช้ประโยชน์จากป่าในการดำรงชีพ การจัดการป่าชุมชนไม่ใช่เพื่อป้องกันรักษาป่า แต่เป็นการควบคุมดูแล การจัดการให้ประชาชนได้ใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน การเก็บหาของป่าจะส่งผลกระทบต่อทรัพยากรนั้นๆ มากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับว่าป่านั้นมีองค์ประกอบพรรณพืชอย่างไร เก็บหาวิธีใด เก็บมากน้อยเพียงใด การเข้าใช้ประโยชน์ป่าชุมชนที่นอกเหนือจากการเก็บหาผลผลิตจากป่าแล้ว ยังมีกิจกรรมอย่างอื่นที่ชุมชนเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่า เช่น เลี้ยงสัตว์ ล่าสัตว์มาบริโภค เป็นต้น โดยที่การเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าเหล่านี้ชุมชนมีกลไกในการควบคุม โดยมรจาริตประเพณี ความเชื่อและภูมิปัญญา เงื่อนไขข้อตกลงที่ถ่ายทอดกันมาสู่คนรุ่นต่อมา นอกจากนี้บางชุมชนมีแผนจัดการป่าชุมชนที่ได้กำหนดกฎเกณฑ์ กฎระเบียบในการรักษาป่าโดยที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมและยอมรับ

วีรวัฒน์ (2543) อ้างโดย ครรชิต (2545) ได้กล่าวถึงแนวความคิดของการพึ่งพิงทรัพยากรป่าชุมชนไว้ว่า ชาวชนบทที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในแหล่งทรัพยากรป่าไม้นั้น จะมีระบบเศรษฐกิจและวิถีการดำรงชีวิตผูกติดกับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้อย่างแยกไม่ออก หรืออาจกล่าวได้ว่าชาวชนบทต้องพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ตั้งแต่เกิดจนตาย

Subhadhira et. Al. (1987) อ้างโดย ครรชิต (2545) ให้ความหมายของการฟุ้งฟิงทรัพยากรป่าไม้ไว้ว่า ลักษณะที่ครัวเรือนชนบทฟุ้งฟิงทรัพยากรจากป่าในขอบเขตที่มีความหลากหลายเพื่อสนองความต้องการด้านการบริโภคของครัวเรือน การบริโภครวมไปถึงเพื่อเป็นอาหาร เชื้อเพลิงวัสดุในการก่อสร้าง ยา รักษาโรค ความต้องการด้านสังคม ศาสนา รวมทั้งการสร้างรายได้จากทรัพยากรของป่าที่เก็บหามาได้

Poffenberger (1990) อ้างโดย ครรชิต (2545) ให้ความหมายของการฟุ้งฟิงทรัพยากรป่าไม้ไว้ว่า หมายถึง ปริมาณทั้งหมดหรือสัดส่วนของการบริโภคในครัวเรือน ที่แต่ละครัวเรือนเก็บหาทรัพยากรมาจากป่าไม้ รวมทั้งผลผลิตการเกษตรที่เก็บเกี่ยวมาจากพื้นที่ป่าไม้

ลักษณะและขอบเขตของการฟุ้งฟิงใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ของครัวเรือนชนบท อาจแบ่งออกได้เป็น 3 ประการ คือ การฟุ้งฟิงเพื่อการยังชีพ การฟุ้งฟิงเพื่อการสร้างรายได้ และการฟุ้งฟิงเพื่อเป็นปัจจัยการผลิต

1) การฟุ้งฟิงเพื่อการยังชีพ เป็นลักษณะการฟุ้งฟิงทรัพยากรป่าไม้ที่สำคัญที่สุดของครัวเรือนชนบทตั้งแต่อดีตกาล แม้แต่ในปัจจุบันที่มีความเจริญก้าวหน้าทางด้านต่างๆ มีการผลิตสินค้าและบริการเพื่อการยังชีพ ซื้อขายแลกเปลี่ยนและบริโภคกันในระหว่างสังคมมนุษย์ ทั้งในระดับชุมชนเมือง ชุมชนชนบท จนถึงชุมชนระหว่างประเทศก็ตาม แต่ชาวชนบทส่วนใหญ่ก็ยังคงฟุ้งฟิงป่าไม้ในฐานะแหล่งทรัพยากรเพื่อการยังชีพในรูปของปัจจัย 4 เริ่มตั้งแต่ การเก็บอาหารจากพืชผักป่าจากส่วนต่างๆของต้นไม้ ทั้งดอก ใบ ผล เมล็ด ลำต้น ราก รวมทั้งอาหารที่ได้จากสัตว์หรือผลิตภัณฑ์จากสัตว์ป่า ซึ่งอาหารธรรมชาติเหล่านี้มีคุณค่าตามหลักโภชนาการทุกด้าน คือ มีทั้งคาร์โบไฮเดรต โปรตีน ไขมัน วิตามิน และเกลือแร่ นอกจากนี้ยังใช้ในการเป็นส่วนประกอบของการผลิตอาหารในรูปของเชื้อเพลิง เช่น ฟืน และถ่าน ในด้านของเครื่องนุ่งห่ม มนุษย์สมัยโบราณใช้ใบไม้ เปลือกไม้ และเส้นใยจากไม้มาทำเป็นเครื่องนุ่งห่มให้พ้นจากความร้อนหนาว แม้ในยุคปัจจุบันก็ยังใช้เครื่องนุ่งห่มที่ทำมาจากไม้ เช่น การสกัดเนื้อไม้มาทำเป็นไหมเทียม สำหรับด้านที่อยู่อาศัยของครัวเรือนชนบทนั้นจะมีผลผลิตจากป่าประกอบกันขึ้นเป็นโครงร่าง และส่วนประกอบที่อยู่อาศัยทุกหลังคาเรือน เช่น เสา พื้น ตง โครง หลังคา ฝา ฯลฯ ส่วนในด้านยารักษาโรคครัวเรือนส่วนใหญ่จะฟุ้งฟิงพืชสมุนไพรจากป่าเพื่อใช้บำบัดรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ เช่น ยาแก้โรคเรื้อนจากน้ำมันของผลกระเบา ยารักษาโรคความดันโลหิตสูงจากรากของต้นระย้อม ยารักษาโรคหัวใจจากเมล็ดของต้นแสลงใจ ยาแก้ปวดเมื่อยและเบื่อปลาจากต้นหางไหล

2) การฟุ้งฟิงเพื่อการสร้างรายได้ เป็นลักษณะการฟุ้งฟิงทรัพยากรป่าไม้ที่ครัวเรือนชนบทเก็บหาทรัพยากรป่าไม้ นำไปขายเป็นรายได้ครัวเรือนเพื่อแลกเปลี่ยนกับสิ่งอุปโภคบริโภคที่ครัวเรือนขาดแคลนหรือหาไม่ได้จากป่าไม้ ลักษณะการขายแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ การขายทรัพยากรที่เก็บหามาได้จากป่าไม้โดยตรงสภาพเดิม เช่น ฟืน เห็ด อาหารจากพืชผักป่า ผลไม้ป่า หรือเนื้อสัตว์และผลิตภัณฑ์จากสัตว์ป่า อีกประการหนึ่งได้แก่ การขายทรัพยากรที่เก็บหามาได้จากป่าไม้โดยการแปรรูปแล้ว เช่น เสื่อ ผลิตภัณฑ์จากไม้ เช่น โต๊ะ เก้าอี้ หัตถกรรมต่างๆ จากหวาย ไม้ไผ่ และหากมองภาพรวมในระดับประเทศแล้วจะเห็นว่า ทรัพยากรป่าไม้เหล่านี้สามารถส่งเป็นสินค้าออกทำรายได้ให้กับประเทศได้ปีละมากๆ

3) การฟุ้งฟิงเพื่อเป็นปัจจัยการผลิต เป็นลักษณะการฟุ้งฟิงทรัพยากรป่าไม้ที่ครัวเรือนชนบทนำทรัพยากรป่ามาใช้เป็นปัจจัยการผลิต ซึ่งโดยทั่วไปมักเป็นเกษตรกรรมทั้งทางตรงและทางอ้อม ในทางตรงได้แก่ ครัวเรือนชนบทนำทรัพยากรป่าไม้มาใช้ทำเป็นเครื่องมือหรือส่วนประกอบของเครื่องมือในการเกษตร เช่น จอบ เสียม คราด คันไถ นำมูลค้างคาวมาใช้เป็นปุ๋ย นำส่วนต่างๆ ของต้นไม้มาใช้เป็นอาหารให้สัตว์เลี้ยงใช้วัสดุที่ได้จากป่าไม้มาทำเป็นยาปราบศัตรูพืช เช่น สะเดา แม้กระทั่งการใช้พื้นที่ป่าไม้เป็นที่ดินในการผลิตพืชเกษตรโดยตรง ส่วนในทางอ้อม ได้แก่ นอกจากป่าช่วยในการกำจัดแมลงศัตรูพืช ต้นไม้ในป่าตรึงธาตุอาหารของพืชไว้ที่ปมรากรวมกับปุ๋ยที่เกิดจากการทับถมของอินทรีย์สารจากสัตว์และพืชต่างๆ ปลดปล่อยออกจากป่าไม้มาตามกระแสน้ำสู่แปลงเกษตรกรรมของชุมชน เป็นการปรับปรุงคุณสมบัติทางกายภาพของดิน รวมทั้งเป็นแหล่งผลิตน้ำเพื่อการเกษตรกรรมในหน้าแล้ง

ข้อมูลลักษณะทั่วไปของชุมชนบ้านพร้าว

๑. ข้อมูลชุมชน

๑.๑ ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน เมื่อประมาณปี พ.ศ.๒๕๐๐ ได้มีประชาชนประมาณ ๓๐ ครัวเรือน ได้อพยพมาจากสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มาทางภาคเหนือของประเทศไทยมาตั้งถิ่นฐานและได้ตั้งชื่อหมู่บ้านพร้าว ตามชื่อของหมู่บ้านเดิมที่ได้ย้ายมา ชาวบ้านพร้าวได้ก่อสร้างหมู่บ้าน และวัดขึ้น ณ ที่โรงเรียนบ้านพร้าว ต่อมาวัดได้เปลี่ยนมาเป็นโรงเรียนบ้านพร้าวในปัจจุบัน และชาวบ้านส่วนหนึ่งได้ย้ายกลับสู่ถิ่นฐานเดิม และเหลืออีกส่วนหนึ่งที่ยังคงอยู่บ้านพร้าวตามเดิม พร้อมทั้งยังมีประชาชนอีกหลายจังหวัด ได้ย้ายมาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินอยู่ที่บ้านพร้าว ส่วนใหญ่มาจากทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และมาจากอำเภอประจันตคาม จังหวัดปราจีนบุรี ชาวบ้านส่วนใหญ่พูดภาษาถิ่นหรือภาษาอีสาน

๑.๒ ที่ตั้งอาณาเขตการปกครองของชุมชน

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ บ้านสระลพ หมู่ที่ ๔ ตำบลวัฒนานคร
ทิศใต้	ติดต่อกับ บ้านท่าเกวียน หมู่ที่ ๑ ตำบลวัฒนานคร
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ บ้านจิก หมู่ที่ ๗, บ้านเมือง หมู่ที่ ๕ ตำบลวัฒนานคร
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ บ้านนางาม หมู่ที่ ๓ ตำบลท่าเกวียน และ บ้านเสาสูง หมู่ที่ ๕ ตำบลห้วยโจด

๑.๓ ข้อมูลด้านประชากร

จำนวนครัวเรือน	๔๖๐ ครัวเรือน
จำนวนประชากร	๑,๕๑๐ คน แบ่งเป็นชาย ๗๒๖ คน หญิง ๗๘๔ คน

๑.๔ ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ

อาชีพหลัก ทำนา ทำไร่ ทำสวน รับราชการ
อาชีพรอง รับจ้างทั่วไป
รายได้เฉลี่ยของคนในหมู่บ้าน ๑๐๔,๖๔๔ บาท/คน/ปี

๒. พื้นที่ป่าชุมชน

ป่าชุมชนบ้านพร้าว ตั้งอยู่ที่บ้านพร้าว หมู่ที่ ๑ ตำบลวัฒนานคร อำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว มีพื้นที่ประมาณ ๙๙๔-๒-๕๘ ไร่ เป็นที่ดินของรัฐประเภทพื้นที่สาธารณประโยชน์ แบ่งเป็น ๒ แปลง แปลงที่ ๑ เนื้อที่ ๙๖๙-๑-๕๒ ไร่ แปลงที่ ๒ เนื้อที่ ๒๕-๑-๐๖ ไร่ มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

แปลงที่ ๑ เนื้อที่ ๙๖๙-๑-๕๒ ไร่

ทิศเหนือ	จด ทางสาธารณประโยชน์
ทิศใต้	จด ลำคลองสาธารณประโยชน์
ทิศตะวันออก	จด ทางสาธารณประโยชน์/ที่มีการครอบครอง
ทิศตะวันตก	จด ทางสาธารณประโยชน์

แปลงที่ ๒ เนื้อที่ ๒๕-๑-๐๖ ไร่

ทิศเหนือ	จด ที่มีการครอบครอง
ทิศใต้	จด ที่มีการครอบครอง
ทิศตะวันออก	จด ที่มีการครอบครอง
ทิศตะวันตก	จด ที่มีการครอบครอง

๓. แผนงานและยุทธศาสตร์ในการดำเนินโครงการป่าชุมชน

ด้านการควบคุม ดูแลรักษา และฟื้นฟูป่า ให้เป็นไปตามยุทธศาสตร์การดำเนินงานป่าชุมชน ๔ ด้าน

๓.๑ ด้านเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ เพื่อให้สมาชิกในชุมชน และบุคคลทั่วไปได้ทราบภารกิจด้านป่าชุมชน ผู้รับผิดชอบโครงการ ขอบเขตดำเนินงานและขอบเขตพื้นที่ป่าชุมชน โดยผ่านทางสื่อชนิดต่างๆ เช่น สื่อตีพิมพ์ ป้ายโฆษณาประชาสัมพันธ์ (ป้ายโครงการป่าชุมชน) เป็นต้น

๓.๒ ด้านการป้องกันรักษาป่า หรือเป็นการดูแลรักษาป่ามิให้ถูกบุกรุกทำลาย หรือยึดทำลายโดยมนุษย์หรือภัยธรรมชาติ เช่น ไฟป่า ให้ทรัพยากรป่าไม้มีความอุดมสมบูรณ์ดังเดิม หรือมากขึ้นกว่าเดิม

๓.๓ ด้านการบำรุงและฟื้นฟูป่า เพื่อเป็นการปรับปรุงพื้นที่ป่าที่เคยถูกบุกรุกทำลาย ให้มีความอุดมสมบูรณ์ขึ้น หรือเป็นการพัฒนาพื้นที่ป่าไม่ให้ความหลากหลายทั้งจำนวนและชนิดพันธุ์พืชให้เหมาะสมเพียงพอต่อการยังประโยชน์ต่อชุมชน รวมทั้งการจัดการเพื่อให้ป่าชุมชนประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น การจัดการเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หรือการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ฯลฯ

๓.๔ ด้านการศึกษาและถ่ายทอดองค์ความรู้ เพื่อเป็นการจัดการทรัพยากรป่าไม้ เช่น แหล่งศึกษาเรียนรู้ทางชุมชน หรือเป็นการจัดการองค์ความรู้เรื่องการบริหารจัดการป่าให้กับสมาชิกชุมชน

๓.๕ ด้านอำนวยการและอื่นๆ ที่สนับสนุนการดำเนินโครงการป่าชุมชน

กรอบแนวคิดในการศึกษา

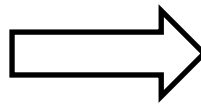
ข้อมูลพื้นฐาน

1. ข้อมูลประชากร
 - เพศ
 - อายุ
 - ระดับการศึกษา
 - อาชีพ
 - รายได้

2. ข้อมูลพื้นฐานป่าชุมชน

ศักยภาพผลผลิตของป่าในพื้นที่ป่าชุมชน

1. ศักยภาพผลผลิตของป่า
 - 1.1 ด้านความสมบูรณ์และความเพียงพอของทรัพยากร
 - 1.2 ด้านการบริหารจัดการพื้นที่
2. ศักยภาพของชุมชน
 - 2.1 การพัฒนาเพิ่มมูลค่าของป่าในป่าชุมชน
 - 2.2 การอนุรักษ์ทรัพยากรและการป้องกันผลกระทบสิ่งแวดล้อม

แนวทางการส่งเสริมการประเมินมูลค่าของป่าในป่าชุมชน